

besede kot so *Confection*, *couture* ali *chic* in jih zamenjali z *Konfektion*, *Hauptmode* ali *Schick*. Nemška vlada je sestavila listo prepovedanih luksuznih dobrin, na kateri so se znašli tudi luksuzna oblačila, kozmetika in parfumi. Državni muzeji in inštituti so pospešeno nadaljevali z nedokončanim projektom ustvarjanja lastne »nemške mode«, očiščene od francoskih vplivov.

Seveda so izjeme obstajale. Razkorak med tistim, kar je bilo del javne propagande in realnostjo, je bil opazen. Nemški modni časopisi, kot na primer *Die Dame*, so poleg objavljenih prispevkov in fotografij o nemški noši *Dirndl*, še naprej objavljali tudi zadnje francoske ali angleške modele. Tudi »prva dama nemškega tretjega rajha« Magda Goebbels je bila pravo nasprotje vizualne propagande, ki jo je vodil njen mož. Vedno je bila skrbno urejena, našminkana, nalakirana in je večkrat na dan zamenjala svojo toaleta.

Tudi Adolf Hitler je kazal dva obraza. Na eni strani se je v večini javnih govorov pojavljal z ženskami, oblečenimi v *Dirndl*, ki niso pile alkohola, kadile ali uporabljale kozmetike in katerih osnovna naloga je bila rojevanje otrok. Osebnost pa so mu bile vseč predvsem vitke, elegantne, lepo oblečene ženske. Tako se je navduševal nad pevko Marlene Dietrich, ki je kadila, nosila hlače in živela v Združenih državah Amerike, nad krhko režiserko Leni Riefenstahl ...

Prvi cilj v doseganju pravega nemškega videza je bil osnovan na podlagi nacionalnega tekmovanja, drugi pa na podlagi rasnega vprašanja. Med tem, ko je bil Pariz v začetku dvajsetega stoletja svetovni center *haute couture*, je Berlin postal svetovni center *Konfektion*. Irene Gunther skozi podatke govori o dejstvu, da so Judje v svojih rokah držali skoraj 50 % vse nemške konfekcijske industrije. Ta veja industrije je v prvi polovici 20. stoletja postala pomemben del nemškega gospodarstva.

Judje so bili tudi lastniki večine nemških veleblagovnic, kjer so prodajali internacionalno modo in druge luksuzne predmete. Ko se je začelo s propagando proti francoski modi in kozmetiki, so na Jude zvalili glavni del krivde za to, da so bile Nemke »okužene« z vulgarno francosko modo. Eden glavnih namenov nacistične politike je tako postal »očistiti« nemško modno industrijo vseh Judov.

V tretjem rajhu so se tako nacisti skozi vsakdanje življenje in preko propagande vmešali tudi v modo, kjer so poleg nareka o tem, kaj obleči, obračunali tudi z dolgoletnimi resničnimi in namišljenimi rivali, Judi, Francozi, Angleži. Vendar jim kljub temu ni uspelo ustvariti edinstvene nemške mode. Vzroke za to avtorica išče skozi celo knjigo in jih tudi ustrezno argumentira. Po vrsti kulturnih študij o modi v totalitarnih režimih smo na to temo dobili še odlično zgodovinsko študijo, katere avtorica je pregledala številne arhive v Nemčiji in Združenih državah Amerike in svoje ugotovitve tudi ustrezno predstavila. Številni viri dajejo sami knjigi poleg zanimivosti tudi toliko večjo kredibilnost.

M a j a G o m b a č

Metka Gombač, **Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst 1944–1947. Organizacijska shema ljudske oblasti**. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2003. 279 strani.

O problematiki Slovenskega primorja in Trsta je bilo že veliko napisanega. Zgodovinarji, pravniki in drugi so svojo pozornost posvečali tudi delovanju Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PNOO) za Slovensko primorje in Trst, a le v toliko, v kolikor je njegovo delovanje zadevalo vprašanje državne pripadnosti tega območja oziroma mednarodna in lokalna prizadevanja za določitev nove meje. Vendar pa zgodovine ne ustvarjajo le politiki, diplomati in vojaki, ampak tudi povsem navadni prebivalci mest in vasi, njihove želje in strahovi, pričakovanja in razočaranja. Zato so tudi raziskave vsakdanjega življenja neobhodno potrebne, če želimo, da delčki neke sestavljenke postanejo celotna zgodovinska zgodba. Prav to pa je imela v mislih Metka Gombač, odlična poznavalka novejših primorske zgodovine. Zamisel, da bi napisala knjigo o prelomnem obdobju Slovenskega primorja in Trsta, se ji je porodila ob njenem osnovnem delu v Arhivu Republike Slovenije, točneje ob urejanju arhivskega gradiva organov tako imenovane ljudske oblasti na območju Slovenskega primorja in Trsta v letih 1944–1947. Tako po vsebini kot količini izjemno bogato gradivo nudi svojevrsten izziv, ki ga je avtorica takole razumela: »Kljub izredno bogati arhivski dediščini je zgodovina delovanja PNOO pri raziskovanju povojnega dogajanja ostala v senci diplomatskega in političnega zgodovinopisja. Obravnavanje zgodovine

vsakdanjega življenja v Slovenskem primorju je torej metodološko ostrenje zornega kota nad dogodki, ki so bili usodni za določanje državne pripadnosti tega dela slovenskega prebivalstva.« (str. 14).

Naloga, ki si jo je zadala, nikakor ni bila enostavna. Njeno delo namreč zajema čas od jeseni 1944, ko so potekali zadnji boji 2. svetovne vojne, in nemirna prva povojna leta, ki so bila za prebivalce tega območja še posebej razburkana. Zaključuje se s februarjem 1947, ko je bila podpisana mirovna pogodba z Italijo, usoda obravnavanega ozemlja pa končno odločena. Organi »ljudske oblasti« so bili vzpostavljeni na vsem slovenskem etničnem ozemlju, ki je bilo po 1. svetovni vojni priključeno Italiji. Njihova struktura je bila široko razvejana, povrh vsega pa se je še pogosto spreminjala. Vse to je seveda vplivalo tudi na arhivsko gradivo, ki so ga ustvarili: »Stanje gradiva, njegova ohranjenost in obseg, odsevajo čas in pogoje dela, v katerih je to gradivo nastajalo. Pogoste organizacijske spremembe, ustanavljanje in ukinitje mnogih institucij, prenašanje kompetenc itd., vse to je zahtevalo hitro ukrepanje, povzročilo je prestavljanje in mešanje gradiva, raznašanje spisov in prav ta utrip večnega gibanja in spreminjanja dobi raziskovalec ob prebiranju dokumentov, ki oživljajo čas in dogodke v letih 1944–1947 na Primorskem.« (str. 13–14) Brez poznavanja teh sprememb, predvsem pa vzrokov, ki so jih povzročili, nikakor ni mogoče razumeti vsebine dela PNOO in njemu podrejenih organizacijskih enot. Zato ni nič čudnega, da se je avtorica osredotočila na organizacijska vprašanja, o čemer govori tudi podnaslov monografije.

Uvodnemu poglavju, ki predstavi zgodovinske dogodke v zvezi z določanjem jugoslovansko-italijanske meje od Rapalske pogodbe leta 1920 do 10. 2. 1947, ko je bila v Parizu podpisana mirovna pogodba med Italijo in Jugoslavijo, sledi najobsežnejše poglavje, ki podrobno predstavi upravno-teritorialno razdelitev in organizacijsko strukturo oblastnih organov na ozemlju, ki ga je pokrival PNOO za Slovensko primorje in Trst. Ustanovljen je bil z odlokom Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 28. 8. 1944 in izvoljen 15. 9. 1944 v Velikih Lazah pri Čepovanu. V njegovem okviru so delovali odseki za prehrano in trgovino, kmetijstvo, obrt in industrijo, gozdarstvo, zdravstvo, socialno skrbstvo, promet, gradnjo in obnovo, finance, prosveto, sodstvo, izgradnjo narodne oblasti, notranje zadeve, statistiko in personalni odsek, poleg njih pa še javni tožilec, Narodna zaščita, Komisija za upravo narodne imovine, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in podružnica Denarnega zavoda Slovenije za Primorsko. Teritorij, ki ga je obvladoval PNOO, je bil razdeljen na zahodnoprimorsko, severnoprimorsko, srednjeprimorsko, južnoprimorsko in tržaško okrožje z ustreznim številom okrajev. Maja 1945 se je PNOO preselil v Trst in 6. 5. 1945 uvedel novo upravnoteritorialno razdelitev. Ustanovljeno je bilo tržaško okrožje, ki ga je sestavljalo 9 okrajnih narodnoosvobodilnih odborov (NOO). Ustanovljen je bil tudi Mestni osvobodilni svet Trst, ki ga je sestavljalo pet rajonskih, en okrajni in deset krajevnih NOO. Po podpisu beograjskega sporazuma 9. 6. 1945 je bilo Slovensko primorje razdeljeno na cono A, ki jo je upravljala Zavezniška vojaška uprava in cono B, ki jo je upravljala Vojaška uprava jugoslovanske armije. V naslednjih poglavjih je prikazano delovanje tistih organov ljudske oblasti, ki so delovali na območju cone A.

Predstavitev organizacije in delovanja tako PNOO kot okrožnih in okrajnih NOO je razdeljeno na več okvirnih vsebinskih in časovnih sklopov. Opozoriti pa je treba, da niso vsi okraji enako podrobno predstavljeni, odvisno pač od poteka dogajanja na posameznem območju in od ohranjenosti gradiva. Pri nekaterih NOO je v posebnem razdelku predstavljena še posebna manifestacija, ki je pod geslom »S Titom do zmage« potekala od 1. oktobra do 30. novembra 1946 in je bila zamišljena kot tekmovanje med ljudsko in zavezniško upravo. O zmagovalcu ne bi smelo biti dvoma: »Pod Titovo zastavo naj bi bili torej ljudje boljši v politiki, gospodarstvu in kulturi. Zlasti so poudarjali veliko solidarnost prebivalstva na področju obnove, kmetijstva in zadružništva, delo pa je zajelo še področje trgovine, obrti, industrije in tudi komasacijo okrajev ter volitve v NOO.« (str. 164).

Kako pa je bilo v resnici? So si ljudje sploh želeli »ljudsko« oblast? V kolikšni meri so jo podpirali? Metka Gombač je skušala odgovoriti jasno in nepristransko, zgolj na podlagi spoznanj, ki jih ponujajo zgodovinski viri. Ti so izrisali večplastno, barvito in razgibano sliko, ki je avtorici narekovala takšno ugotovitev: »Podpora ljudski oblasti s strani prebivalcev cone A Julijske krajine se je po okrajih razlikovala in je bila kljub vsemu odvisna od raznih faktorjev. Tako je na konsenz nedvomno vplival socialni status prebivalcev in njihova blaginja. V Krminu je na primer bilo najemno razmerje za kmeta veliko ugodnejše kot kolonat in je kmet obljubam o socialnih spremembah zato prisluhnil dosti manj kot italijanski delavec ali kolon v Brdih. Med Slovenci je imela ljudska oblast večinsko podporo.« (str. 268)

Specifična situacija je bila v mestih. Iz poročila, ki govori o politični situaciji v Trstu, lahko med drugim razberemo, da je bil industrijski, finančni in trgovski kapital za »italijansko rešitev«, čeprav je ta del prebivalstva gledal z neko simpatijo tudi »na internacionalizacijo mesta«, da so prebivalci predmetja večinoma podpirali priključitev k Jugoslaviji, da so bili najbolj goreči nasprotniki Jugoslavije pripadniki »demokristjanske stranke«. Mestni odbor Slovansko-italijanske antifašistične unije v Gorici pa je 3. 3. 1946 pred prihodom mednarodne razmejitvene komisije izdelal takšno karakteristiko: »Gorica šteje skupno 30.000 prebivalcev: 10.450 S. (lovenci), ostalo Italijani. Je izrazito malomeščansko mesto, imamo le okoli 2.500 delavcev, prevladujejo trgovci, intelektualci in mali obrtniki. Kljub temu, da so prvi organizatorji OF prišli v Gorico že septembra 1941 se je naša organizacija razvila precej pozno in to prav zaradi socialnega sestava mesta samega ... Sedaj imamo organiziranih 90% Slovencev (v mestu) in 15% Italijanov, del ostalih Italijanov je neopredeljen, drugi pa so v CLN-u, ki je izrazito nacionalšovinistična organizacija in vodi vse delovanje reakcije ...,« (str. 197).

Kljub razlikam pa avtorica ugotavlja, da je bila na splošno podpora »ljudski oblasti« kar precejšnja. Zato je bil ukaz Zavezniške vojaške uprave iz avgusta 1945 o odpravi te oblasti in uvedbi nekdanje italijanske uprave marsikje težko izvedljiv. To so opazili tudi nekateri zavezniški oficirji, ki so maršalu Haroldu Alexandru, guvernerju Julijske krajine, predlagali, naj v con A uveljavi mešan sistem uprave, ki bi na slovenskem podeželju ohranil NOO, v italijanskih mestih pa uvedel staro italijansko administracijo. Alexander je njihove nasvete le deloma upošteval.

Metka Gombač je v svojem delu natančno in sistematično predstavila organizacijsko strukturo »ljudske oblasti« in je s poglobljeno primerjalno analizo arhivskih dokumentov, ki so vezani na delovanje PNOO, nanizala tudi celo vrsto širših spoznanj. Še posebej pomembna je ugotovitev, da so zavezniki prav na osnovi »vsesplošnega vseljudskega gibanja v Slovenskem primorju določili meje dosti bolj proti zahodu, kot so mislili na začetku.« (str.14).

Knjiga je izšla v letu 2003¹ in žal ni vzbudila tolikšne pozornosti, kot bi si zaslužila. V današnjem času, ko nam italijanska država kaže vse prej kot prijazen obraz, je obravnavana problematika še posebej aktualna, zato tovrstnih del nikakor ne kaže prezreti!

Mateja Jeraj

Angela Vode, **Skriti spomin**. Ur. Alenka Puhar. Ljubljana : Nova revija 2004. 392 strani.

Angelo Vode, učiteljico, defektologinjo, prevajalko, organizatorico ženskega gibanja v prvi Jugoslaviji, socialistko in eno prvih komunistk v Sloveniji, po 2. svetovni vojni pa politično zapornico, je Alenka Puhar nekoč označila kot »neosebo«, kot nekoga, ki v javnem življenju ne obstaja. Danes tega ne moremo več trditi. Maja 1999 je Slovenska matica organizirala simpozij o njenem življenju in delu, referati pa so bili objavljeni dve leti kasneje v knjigi z naslovom Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev. V letih 1998-2000 so pri založbi Krtina izšle 3 knjige njenih del z obsežnimi uvodnimi študijami. Prostor pa je dobila tudi v drugih publikacijah, na primer v zborniku Splošno žensko društvo, ki ga je leta 2003 izdal Arhiv Republike Slovenije. O njej je bila napisana še cela vrsta prispevkov v različnih časopisih in revijah, za kar ima veliko zaslug prav urednica pričujoče knjige. Kljub temu ima obravnavano delo še posebno vrednost. Na tem mestu so namreč prvokrat objavljeni spominski zapisi, v katerih je Vodetova razkrila kritične poglede na slovensko družbo socialistične dobe. Javnosti, vsaj takšni, kakršno je poznala, niso bili namenjeni. Nasprotno, pazljivo jih je skrivala pa tudi po njeni smrti

¹ Opozoriti je tudi treba, da je Metka Gombač napisala še celo vrsto prispevkov, v katerih je življenje prebivalcev Slovenskega primorja in Trsta dodatno osvetlila. Naj naštejemo le nekatere: Sodstvo v Slovenskem primorju 1944–1947 (v: Pravo-zgodovina-arhivi, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2000, str. 241–267); Ljudsko štetje v Julijski krajini z dne 1. 10. 1945, Arhivi, Ljubljana 2003, str. 179–186; Krajevni narodnoosvobodilni odbor Gabrovec, 1945–1947 (v: Boris Štrekelj, Gabrovec: ob 30-letnici postavitve spomenika NOB, Gabrovec 2003, str. 83–93); Okrajni narodnoosvobodilni odbor Nabrežina 1945–1947 (v: Oto Luthar, Jurij Perovšek, Zbornik Janka Pleterskega, ZRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 461–474).